

شیرازه‌های شیراز

تأملی بر فهرس انتشار یافته از کتابخانه‌های شیراز

محمد حسین سلیمانی^۱
 علی صادق‌زاده وایقان
 حسن علی فریدونی

مقدمه

فارس در گستره جغرافیایی کنونی، بخشی از سرزمین گسترده‌ای است که از روزگار باستان، پارس نامیده می‌شده و نیز از آغاز دوران اسلامی تاکنون مرکز آن شیراز بوده است. سرزمین پارس از چند هزار سال پیش، سکونت‌گاه پر رونق اقوام بومی ایران از جمله عیلامیان بوده است. با مهاجرت اقوام آریایی به فلات ایران، پارسیان یکی از اقوامی بودند که سه هزار سال پیش به فارس آمدند و در این دیار سکنی گزیدند. با پیروزی کوروش بزرگ بر مادها، پاسارگاد پایتخت هخامنشیان شد و در زمان داریوش مجموعه بناهای عظیم تخت جمشید بنیان نهاده شد. شیرازه‌های شیراز، مبتنی بر گنجینه‌های ارزشمند میراث تمدنی بر جای مانده از گذشته‌های تاریخی است.

آثار فراوان به جا مانده از دوران هخامنشیان و ساسانیان در پاسارگاد، تخت جمشید، نقش رجب، نقش رستم، بیشاپور، سروستان، فیروز آباد، تنگ چوگان و... از شکوه دیرین فارس به عنوان یک کانون تمدنی پر رونق، حکایت می‌کند. فارس در دوران اسلامی و در زمان حکومت صفاریان، دیلمیان، اتابکان فارس، آل مظفر، صفویه، افشاریه و زندیه، روزگاری پر فراز و نشیب داشته است. درخشان‌ترین روزگار فارس در

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد ایران‌شناسی دانشگاه تهران.

دوران اسلامی، دوران کریم خان زند بوده است.

در دوران کنونی نیز، بر طبق آخرین تقسیمات کشوری، استان فارس دارای ۲۴ شهرستان، ۷۳ بخش، ۱۹۴ دهستان و ۷۲ شهر است. مرکز استان شهر شیراز و شهرستان‌های آن عبارتند از: آباده، ارسنجان، استهبان، اقلید، بوانات، پاسارگاد، چهرم، خرم بید، خنج، داراب، زرین دشت، سپیدان، شیراز، فراشبند، فسا، فیروزآباد، قیر و کازرین، کازرون، لار، لامرد، مرودشت، ممسنی، مهر و نی ریز.

ذکر نام شیراز در بستر تاریخ

نام شیراز را به تعبیری، برگرفته از «شهر راز» می‌دانند، ابن حوقل در باره شیراز می‌نویسد که به واسطه شباهت این سرزمین به درون شیر، شیراز نام گرفته است. صورالاقالیم نیز نام شیراز را به دشت‌های وسیع دامپرو آن با عنوان «شیر ساز» نسبت می‌دهند. زکریای قزوینی نیز در آثار البلاد و اخبار العباد، نام این شهر را برگرفته از نام شیراز، فرزند طهمورث می‌داند. قدمت این شهر را به هزاره‌های سوم پیش از میلاد نسبت داده‌اند. همچنین پس از خواندن نام شیراز بر گل نوشته‌های هخامنشی و نیز کشف اشیایی در ویرانه‌های قصر ابو نصر، قدمت شیراز را به دوران هخامنشی و نیز کشف اشیایی در ویرانه‌های قصر ابونصر، قدمت شیراز را به دوران هخامنشی نسبت می‌دهند. همچنین نام شیراز در بخش‌هایی از شاهنامه فردوسی مربوط به دوره اشکانیان و ساسانیان ذکر شده است. (کمالی سروستانی، ۱۳۸۳، مدخل شیراز)

القاب شیراز

در دوران اسلامی شیراز علاوه بر شهرت به «دارالملک»، به واسطه حضور دانشمندان، فیلسوفان، شاعران، هنرمندان، عارفان و ادیبان به «دارالعلم» نیز شهرت یافته است. چنانکه عنوان رسمی دارالعلم تا اواخر قرن نوزدهم رایج بوده است، به طوری که روی سکه‌هایی که در فارس رواج داشته، جمله «دارالعلم شیراز» نقش شده است؛ همچنین به جهت حضور بی‌بوسته عارفان و صوفیان در این شهر از قرن هفتم آن را «دار الاولیاء» نیز لقب داده‌اند. (کمالی سروستانی، ۱۳۸۳، مدخل شیراز)

برخی از نام‌آوران شیراز

شیراز مشاهیر و نام‌آورانی چون عمرو بن عثمان سبویه (م ۱۹۴ق) صاحب‌الکتاب - که آرامگاهش در محله سنگ سیاه شیراز واقع است - ابو عبدالله حسین بن منصور حلاج (شهید اول ۳۰۹ق)؛ علی بن محمد بن العباس شیرازی معروف به ابو حیان توحیدی (م ۴۱۴ق)؛ ابن مقله بیضاوی شیرازی؛ ابو عبدالله مشرف الدین مصلح سعدی شیرازی؛ شرف الدین عبدالله بن فضل الله شیرازی معروف به وصاف الحضرة؛ علامه قطب الدین شیرازی (م ۶۴۳ق)؛ خواجه شمس الدین محمد حافظ شیرازی؛ میر سید علی شرف الدین جرجانی (م ۸۱۶ق)؛ ابو اسحاق شیرازی ملقب به شیخ اطعمه از شاعران قرن نهم هجری صاحب کنز الاشتهار؛ میرزا حبیب متخلص به قائلی شیرازی؛ فرصت‌الدوله شیرازی صاحب آثار العجم از نویسندگان و

شاعران متولد ۱۲۷۱ که در این نوشتار گوشه چشمی به این اثر او شده است؛ داوری شیرازی فرزند وصال (م ۱۲۸۳ ق) از خطاطان و نقّاشان قرن سیزده و صاحب شاهنامه داوری و میرزا محمد حسن شیرازی، صاحب فتوای تنباکو از مراجع تقلید و دانشمندان شیراز. (کمالی سروستانی، ۱۳۸۳، مدخل شیراز)

خوشنویسان شیراز

برخی از خوشنویسان شیراز عبارتند از: آقا فتح علی شیرازی، ابن آقا محمد جعفر که نستعلیق نویس بوده است؛ ادیب میرزا رضا قلی، نستعلیق نگار؛ حاج محمد حسین ثلث نویس؛ میرزا بابا؛ میرزا حسن، نسخ نویس؛ میرزا سید علی، شکسته‌نویس بوده و شیوه‌ای غیر از درویش عبدالمجید داشته است و در شعر «نیاز» تخلص دارد. میرزا علی اکبر، نستعلیق نویس؛ میرزا غلامرضای شیرازی، نستعلیق نگار و «ساکت» تخلص می‌کرده است. میرزا فضل الله، برادر کهنتر میرزا علی نقی، شکسته و سپس نستعلیق نویس؛ آقا محمدهاشم، نستعلیق نویس؛ میرزا کوچک، نستعلیق نویس؛ میرزا محمد بن میرزا محمد صادق، نستعلیق نویس که «مطلع» تخلص می‌نمود؛ میرزا محمد علی؛ نستعلیق نویس و تاکنون احدی سنگ الواح و مزار و غیره به خوبی او نوشته است. (فرصت شیرازی، ۱۳۷۷، ص ۸۹۲-۸۹۰)

نقاشان، گل و بته‌سازان و مذهبان شیراز

میرزا آقا که در فرنگستان نقّاشی را کامل نموده، به شیراز مراجعت نمود و در دارالخلافه تهران وفات یافت. آقا محمد حسین آغولی، استاد آقا کوچک، میرزا باقر، میرزا لطف الله مستوفی، میرزا مصطفی و ... مرحومان لطف علی خان و آقا محمد علی در گل و بته‌سازی به منتهی درجه کمال بوده‌اند. میرزا محمود مذهب باشی، میرزا اسدالله مذهب باشی و میرزا محمد تقی مذهب باشی از مذهبان بنام شیراز در دوره قاجاریه هستند. (فرصت شیرازی، ۱۳۷۷، ص ۸۹۶-۸۹۳)

پرشمارترین نسخه‌های فارسی

بخش عظیمی از این میراث تمدنی شیراز را، نسخه‌های خطی و مؤلفان آن تشکیل می‌دهد. بسیاری از کتاب‌ها و تألیفات مؤلفان شیرازی از پرشمارترین کتاب‌ها و نسخه‌های موجود است که فراوانی برخی از این کتاب‌ها از این قرارند:

از میان کتاب‌های فارسی کلیات سعدی (شامل دیوان سعدی، بوستان سعدی، گلستان سعدی و پند نامه) از مصلح بن عبدالله شیرازی (۶۹۱ق) مجموعاً ۱۳۲۳ نسخه از آن در ایران شناخته شده و معرفی گردیده است که در میان کتاب‌های فارسی حائز رتبه اول است و با احتساب کتاب‌های فارسی و عربی پس از کتاب *الکافی*، دومین رتبه را دارد. دیوان حافظ (۷۹۲ق) نیز با تعداد ۵۴۷ نسخه در رتبه سوم در میان کتاب‌های فارسی قرار دارد. در این فهرست ۱۳۳ مؤلف که قسمت اصلی نام (فامیل) مستند شده آن‌ها شیرازی است، شناسایی شده است که با احتساب پسوند شیرازی در دنباله اسامی و شهرها بالغ بر چند صد نفر می‌گردد و

شیرازه‌های شیراز، تأملی بر فهراس... / محمدحسین سلیمانی - علی صادق‌زاده وایقان - حسن علی فریدونی

نیز تعداد هفت کاتب با پسوند مستقیم شیرازی شناخته شده است. (درایتی، ۱۳۸۹، ص ۳۴۹، ۲۲، ۲۱-۶۵۰) در *دائرةالمعارف بزرگ شیعه* (۱۳۸۳) نیز ۴۳ مدخل، ذیل عنوان شیراز دارد. کرم رضایی (۱۳۸۹، ص ۸۰۶) بیش از سی نسخه که در «شیراز» کتابت شده‌اند را در کتابخانه دانشگاه تهران فهرست کرده است. علاوه بر شهر شیراز به عنوان محل کتابت، بیش از دویست کاتب که پسوند «شیرازی» در نامشان مستند شده، قابل شناسایی‌اند. برخی از نام‌های این کاتبان عبارتند از: عبدالواحد بن محمد امین شیرازی، حسینی دشتکی شیرازی، شاه محمد بن محمد دارابی اصطهباناتی شیرازی، حسن علی بن حیدر شیرازی، اسدالله شیرازی ۱۲۶۹ق، عبدالله بن صدر الدین محمد شیرازی قرن ۱۲، محمد صادق شیرازی، علی اکبر بن فتحعلی شیرازی خورموجی، حسین علی بن محمد علی شیرازی خواجویی اصفهانی، حسن بن عبدالرحمن شیرازی باغنوی، محمدهاشم بن حسین شیرازی ذهبی، وصال شیرازی (محمد شفیق بن محمد اسماعیل، ۱۱۹۷-۱۲۶۲ق)، محمد حسین بن جواد شیرازی کرمانی و... . افزون بر «پنجاه» نام از این قبیل اسامی که نام «شیرازی» در آن مندرج است، در فهرست کتابخانه ملی ملک نیز یافت می‌شود. (پیشنماز زاده، ۱۳۸۰، ص ۹۲-۹۱).

مدرسه‌های شیراز

شیراز از گذشته‌های دور ملقب به «دارالعلم» و یکی از کانون‌های عمده علوم مختلف بوده است. مدارس شیراز نقش بسیار مهمی در رونق علوم داشته‌اند. برخی از این مدارس عبارتند از: مدرسه آقا بالا خان، مدرسه بابه، مدرسه حکیم، مدرسه حاج میرزا قاسم خان، مدرسه خان، مدرسه قوام، مدرسه مقیمیه، مدرسه منصوریه، مدرسه میرزا علی اکبر، مدرسه نظامیه، مدرسه هاشمیه و... که تأسیس برخی از این مدارس، همچون مدرسه منصوریه، به قرن هشتم و نهم هجری می‌رسد. (فرصت شیرازی، ۱۳۷۷، ص ۸۲۱-۸۱۵) مدرسه‌های علمیه داراب، مدرسه نظامیه، مدرسه محمودیه، مدرسه آقا بابا خان را نیز می‌توان به سیاهه افزوده گردانید. (کمالی سروستانی، ۱۳۸۴، ص ۳۵۰-۳۴۳)

همچنین در منابع دیگر از مدارسی یاد شده که نسخه‌های خطی در آنجا کتابت شده است. از این دست مدارس می‌توان به «مدرسه شریفیه» شیراز، «صدریه منصوریه شیراز» یا «منصوریه شیراز»، مدرسه «لطفیه شیراز» و دیگر کانون‌هایی که کتابت در آن صورت گرفته، همچون «موسویه دارالایتم شیراز» و «محلله میر عماد شیراز» اشاره کرد. (پیشنماز زاده، ۱۳۸۰، ص ۹۲-۹۱)

از آنجا که بازیابی این نوع اطلاعات مستلزم در اختیار داشتن یک بانک جامع و روزآمد اطلاعات از کلیه کاتبان، کانون‌ها، مدارس و... است و فعلاً دسترسی به این حجم از اطلاعات در اختیار نیست، به همین مقدار بسنده می‌گردد.

زبان شیرازی

لهجه اختصاصی شیراز نیز یکی از زیر مجموعه‌های زبان‌ها و لهجه‌های ایرانی بر شمرده شده است که

هرچند آثار مکتوب و مستقیمی از این زبان باستانی باقی نمانده، بر اساس زبانشناسی تاریخی می‌توان به وجودش اطمینان داشت. (راست، ۱۳۳۲؛ رضایی باغ‌بیدی، ۱۳۸۸، ص ۱۹)

شمار نسخه‌های خطی در شیراز

برطبق یکی از آخرین برآوردها، تعداد کل نسخه‌های خطی موجود در شیراز، ۸۵۱۸ عدد است که از حیث فراوانی، پس از شهرهای تهران، قم و مشهد، مقام چهارم را دارا است. (متقی، ۱۳۹۰، ص ۴۸، ۴۴) اما فهرستواره دست‌نوشته‌های ایران، شیراز را با ۷۶۳۳ نسخه، در رتبه پنجم پس از تهران، قم، مشهد و یزد قرار داده است. بدون شک پسوند شیرازی دنباله بسیاری از اسامی کاتبان و مؤلفان وجود دارد.

مجموعه‌های نسخه‌های خطی استان فارس

کتابخانه‌های شیراز به ترتیب اهمیت و پراکندگی شمار نسخه‌ها، از پرشمارترین تا کمترین کتابخانه، عبارتند از:

الف - شیراز:

۱. کتابخانه آستانه حضرت احمد بن موسی (شاهچراغ)

ملکه «تاشی خانم»، مادر «شاه ابواسحق اینجو» فرمانروای فارس، در سال ۷۴۴ هـ ق. بقعه متبرکه حضرت احمد بن موسی - علیه السلام - (شاهچراغ) را ساخت و در کنار آن هم مدرسه‌ای بنا کرد و برای استفاده طلاب، تعدادی کتاب را وقف آن مدرسه نمود که به تدریج بر کتب آن کتابخانه افزوده گشت. بخشی از فراهم‌آوری این مجموعه در دوران معاصر از طریق اهداء بوده است، چنان‌که چهارصد جلد کتاب خطی خانوادگی را متولی آستان مقدس احمدی اهداء کرد. مقداری کتاب هم از طریق خریداری به مجموعه افزوده شده است. (بهروزی، ۱۳۶۰، ص ۱)

این کتابخانه که موقوفه آستانه شاه چراغ است، در سال ۱۳۴۳ شمسی تأسیس گردید. شمار کل دست‌نویس‌های آن در یکی از آخرین برآوردها، حدود ۲۵۰۵ نسخه است که ۱۳۸۵ مصحف قرآن، کامل و ناقص، مذهب و مرصع، از آن جمله است. شماری از تفاسیر مهم و نسخه‌های منحصر به فرد و به خط مؤلف نیز، در این مجموعه به چشم می‌خورد. دست‌نویس‌های این مجموعه ارزشمند، در باب همه علوم اسلامی و تقریباً از همه سده‌های اسلامی است. (گروه مؤلفان، ۱۳۹۰، ۵۹۹؛ حافظیان و حکیم، ۱۳۸۵، ص ۳۴۰)

فهرست‌های منتشر شده:

- دانش پژوه، محمد تقی، کتابخانه آستانه حضرت شاهچراغ احمد بن موسی (ع)، نشریه نسخه‌های خطی، دفتر ۵، ۱۳۴۶، ص ۲۳۱-۲۴۴. در این فهرست ۳۸ نسخه خطی به زبان‌های عربی و فارسی معرفی شده است.

- بهروزی، علی‌نقی، فهرست کتب خطی کتابخانه آستان حضرت احمد بن موسی، شاهچراغ (ع) در شیراز، ج ۱ و ۲، شیراز، انتشارات فلاح، ۱۳۶۰-۱۳۸۲.

جلد نخست: قرآن‌ها، تفسیرها و ادعیه، ۱۳۶۰، ۸+ ۳۳۷ ص.

جلد دوم: فقه، عقاید، کلام، اخلاق، تصوف، منطق، فلسفه، الهیات و پزشکی، ۱۳۶۰، ۸+ ۴۶۸ ص.

در مجموع جلد اول و دوم فهرست، ۱۶۹۸ نسخه فهرست شده‌اند.

- برکت، محمد، فهرست کتب خطی کتابخانه آستان حضرت احمد بن موسی، شاهچراغ (ع) در شیراز، ج ۳، شیراز، انتشارات فلاح، ۱۳۸۲.

شامل: ادبیات، فرهنگ لغت، فقه اللغه، تاریخ و جغرافیا، احکام و نجوم، هیئت، ریاضیات و کیمیا، ۱۳۸۲،

۱۶۴ ص.

در این مجلد نیز ۶۹۱ نسخه معرفی شده‌اند و بدین ترتیب از کل ۲۵۰۵ دست‌نویس موجود در کتابخانه،

۲۳۸۹ نسخه، در این فهرست‌های سه جلدی توصیف گردیده است و گفته شده که فقط شماری مشتمل بر

۱۱۶ دست‌نویس به علت ناقص‌الطرفین بودن آن‌ها یا کتاب نبودن قابل معرفی نبوده است. (گروه مؤلفان

۱۳۸۹، ۵۹۹؛ متقی، ۱۳۹۰، ۲۹۳-۲۹۲)

۲. کتابخانه علامه طباطبائی

این کتابخانه در سال ۱۳۶۰ هـ ش به همت جهاد دانشگاهی شیراز تأسیس گردیده و اکنون با داشتن

حدود چهل هزار جلد کتاب، یکی از کتابخانه‌های معتبر و پر مراجعه شیراز و استان فارس است.

عمده کتاب‌های این کتابخانه درباره فرهنگ و معارف اسلامی و بعضاً موضوعات اجتماعی، تاریخی،

ادبیات و زبان عربی است. در ضمن دارای مجموعه‌ای در حدود ۳۰۰۰ جلد کتاب هنری و نفیس است.

بخش خطی این کتابخانه با داشتن بیش از ۱۸۰۰ نسخه، مهم‌ترین مجموعه خطی استان فارس است

و بسیاری از نسخ آن منحصر به فرد و بی‌نظیر است. بخشی از کتاب‌های چاپی و چاپ سنگی و مجلات

و ۱۱۰ نسخه خطی مجموعه امامی این کتابخانه به دانشگاه شیراز منتقل شده است. بیش از ۱۱۰۰ نسخه

خطی این مجموعه جزء کتب اهدایی مرحوم شیخ عبدالنبی امامی شکل یافته است. بقیه نسخه‌ها، از

محل کتاب‌های خریداری شده از مرحوم دکتر احمد افشار شیرازی تأمین گردیده است. از کتاب‌های نادر

این مجموعه تاریخ کرمان از سرپرسی ساکس ترجمه میرزا نصرالله خان نواب شیرازی؛ تحفه الاحباب از

حافظ اوبه‌بی (قرن ۹ هجری)؛ تذکره هفت اقلیم از امین احمد رازی (قرن ۱۱ هجری) است. (برکت، نسخه

پژوهی، دفتر دوم، ص ۱۲۱، ۱۰۰)

هدف این کتابخانه گردآوری کتاب‌هایی در زمینه علوم اسلامی است؛ از این رو دست‌نویس‌های این

مجموعه شامل همه این علوم است. حدود نیمی از این مجموعه به اختصار فهرست شده است. (گروه

مؤلفان ۱۳۸۹، ۶۰۲)

فهرست‌های منتشر شده:

- الطباطبایی، عبدالعزیز، من تراثنا الخالد فهرس مخطوطات مکتبه علامه الطباطبایی العامه فی کلیه الطب؛ نک: میراث اسلامی ایران، قم، دفتر ۱، ۱۳۷۳، ص ۳۹۳-۴۴۴.

- برکت، محمد، نسخه‌های نفیس کتابخانه علامه طباطبایی (وابسته به جهاد دانشگاهی تهران)، نک: نسخه‌پژوهی (قم)، دفتر یکم، پاییز ۱۳۸۳، ص ۱۸-۴۲.

در این فهرست تعداد ۱۳۳ دست‌نوشته به زبان‌های عربی و فارسی - که عمدتاً نسخه‌های به خط مؤلف و پیش از قرن ۹ هـ ق است - معرفی گردیده.

- برکت، محمد، فهرست الفبایی نسخه‌های تک کتابی کتابخانه علامه طباطبایی شیراز، نک: نسخه‌پژوهی (تهران)، دفتر دوم، پاییز ۱۳۸۴، ص ۹۹-۲۴۲.

در این فهرست نزدیک به ۱۳۵۰ دست‌نویس تک کتابی (غیر از مجموعه‌ها) به اختصار توصیف گردیده است.

- برکت، محمد، فهرست مجموعه‌های خطی کتابخانه علامه طباطبایی شیراز، نک: نسخه‌پژوهی (تهران)، دفتر سوم، پاییز ۱۳۸۵، ص ۵۹-۱۷۸.

در این فهرست حدود ۱۰۰۰ عنوان در ۳۰۰ مجموعه از دست‌نویس‌های عربی، فارسی و ترکی معرفی گردیده است. (متقی، ۱۳۹۰، ۲۹۴)

۳. کتابخانه خانقاه احمدیه

شمار کل دست‌نویس‌های این کتابخانه حدود ۱۰۰۰ نسخه و به زبان عربی و فارسی است. از آنجا که این کتابخانه وقفی خانقاه است، بیشتر دست‌نویس‌های آن در باب تصوف ادبیات فارسی، فقه، فلسفه، اخلاق پزشکی و قرآن است.

فهرست‌های منتشر شده:

- دانش پژوه، محمد تقی، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه خانقاه احمدیه، نک: نشریه نسخه‌های خطی (تهران)، دفتر ۵، ۱۳۴۶، ص ۲۰۹-۲۲۹.

- مرادی، محمد، فهرست نسخه‌های خطی مجموعه خانقاه احمدیه (احمدی) شیراز، ج ۱-۲، نک: میراث شهاب (قم)، س ۷، ش ۳-۴ (پیاپی ۲۵-۲۶)، پاییز و زمستان ۱۳۸۰، ص ۸۰.

در این فهرست ۱۷۶ دست‌نوشته به اختصار (نامگوی) توصیف گردیده است. (متقی، ۱۳۹۰، ۲۹۴)

۴. کتابخانه شهید دستغیب

این مجموعه عمومی نسبتاً کوچک قبلاً «کتابخانه ملی فارس» نام داشت. اداره این کتابخانه به صورت عمومی است. شمار کل دست‌نویس‌های آن ۹۰۰ نسخه و به زبان‌های عربی، فارسی و ترکی است. بیشتر کتاب‌های این مجموعه مورخ ۱۳-۹ هـ ق است.

فهرست‌های منتشر شده:

- دانش پژوه، محمد تقی، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی پارس، نک: نشریه نسخه‌های خطی (تهران)، دفتر ۵، ۱۳۴۶، ص ۲۴۵-۲۵۷. در این فهرست ۷۴ دست‌نویس عربی و فارسی به اختصار گزارش گردیده است.

- بهروزی، علی نقی؛ فقیری، محمد صادق، فهرست کتب خطی کتابخانه ملی فارس، ج ۱-۲، شیراز، انجمن کتابخانه‌های عمومی شیراز، ۱۳۵۱، وزیری.

در جلد نخست ۴۱۶ دست‌نویس معرفی شده است و در جلد دوم حدود ۴۰۰ دست‌نویس از شماره ۴۰۱-۷۸۰ معرفی شده‌اند. بر پایه شنیده‌ها، در سال‌های اخیر مجموعه‌های دیگری به این کتابخانه منتقل شده که از آن جمله تعداد ۸۱ دست‌نویس کتابخانه عمومی شیراز در آرامگاه حافظ و مجموعه آقای خاوری است که اخیراً به کتابخانه ملی فارس انتقال یافته است. (متقی، ۱۳۹۰، ۲۹۷)

حدود ۱۲۰ دست‌نویس این مجموعه فهرست نشده است. سیاهه‌ای از این دست‌نویس‌ها در کتابخانه موجود است. (گروه مؤلفان، ۱۳۸۹، ۶۰۲).

۵. کتابخانه مدرسه امام عصر (عج)

این کتابخانه وقفی بوده و حدود ۴۰۰ نسخه فارسی و عربی را شامل است. دست‌نویس‌های این مجموعه در باره تمامی علوم اسلامی است. (گروه مؤلفان، ۱۳۸۹، ۶۰۴)

فهرست‌های منتشر شده:

- الطباطبایی، عبدالعزیز، من تراثنا الخالد: فهرس مخطوطات مکتبه الامام عصر علیه السلام فی شیراز، ج ۱، ص ۸۹.

فهرست دست‌نوشته‌ای برای نسخه‌های خطی این کتابخانه در ضمن کتاب فوائدالاسفار در سال ۱۳۹۷ هـ ق انتشار یافته است. این فهرست مخطوط، در کتابخانه مرحوم محقق طباطبایی در قم نگهداری می‌شود.

- برکت، محمد، فهرست نسخه‌های خطی مدرسه امام عصر علیه السلام، شیراز، ج ۱، کتابخانه مدرسه امام عصر (عج)، ۱۳۷۴، وزیری، ۱۵۵ص.

این فهرست مختصر برای حدود یک سوم از چهارصد دست‌نویس عربی و فارسی (بیش از هفتصد عنوان) موجود در کتابخانه مدرسه مذکور است.

- برکت، محمد، فهرست نسخه‌های خطی مدرسه امام عصر علیه السلام، شیراز، ج ۲.

این فهرست نیز بخش دوم دست‌نویس‌های عربی و فارسی کتابخانه مدرسه امام عصر علیه السلام است. بنا به گفته فهرست‌نگار آن، در این جلد حدود چهارصد عنوان دیگر معرفی شده و گویا قرار است در شماره سوم یا چهارم نشریه اوراق عتیق منتشر گردد.

- حسینی اشکوری، جعفر، اسناد کتابخانه مدرسه امام عصر علیه السلام، شیراز.

این اسناد ذیل فهرست، معرفی میراث مخطوط ۹۰، در آینده از سوی مجمع ذخائر اسلامی منتشر می‌گردد. (متقی، ۱۳۹۰، ۶-۲۹۵)

۶. مجموعه ابن یوسف حدائق شیرازی (آیه الله)

مالک مجموعه، از علمای بزرگ شیراز و خود یکی از برجستگان فن نسخه‌شناسی محسوب می‌شده است. او دارای مجموعه نفیسی از نسخه‌های خطی بوده که پس از رحلتش به کتابخانه آیه الله مرعشی (قم) منتقل شده است. شمار کل این دست‌نویس‌ها حدود ۳۴۰ نسخه به زبان‌های فارسی و عربی بوده است. (گروه مؤلفان ۱۳۸۹، ۶۰۰؛ مرعشی، ۱۳۸۹، ص ۲۲۱)

۷. کتابخانه عمومی شیراز (آرامگاه ابن خفیف)

این کتابخانه عمومی بوده و در سال ۱۳۵۶ هجری شمسی تأسیس شده است. شمار کل این دست‌نویس‌ها ۱۱۲ نسخه است. (حافظیان، ۱۳۸۰، ص ۴۴۱)

۸. کتابخانه موزه پارس

این کتابخانه دولتی بوده و شمار دست‌نویس‌های آن حدود ۱۰۰ نسخه است که ۲۴ دست‌نویس غیر از قرآن‌ها در فهرست زیر معرفی شده‌اند.

فهرست‌های منتشر شده:

- برکت، محمد، فهرست نسخه‌های خطی شش کتابخانه در شیراز، نسخه پژوهی، به کوشش ابوالفضل حافظیان بابل، قم، مؤسسه اطلاع رسانی مرجع و خانه پژوهش قم، ج ۱، ص ۵۶-۵۹. (حافظیان، ۱۳۸۵، ص ۴۴۲).

۹. کتابخانه بنیاد فارس‌شناسی

این کتابخانه دولتی بوده و شمار کل دست‌نویس‌های آن ۱۰۶ نسخه به زبان فارسی و عربی است. علاوه بر آن ۱۴۹ قطعه خوشنویسی در آنجا موجود است. بخشی از فراهم‌آوری این کتابخانه، از مجموعه رعنا حسینی به این کتابخانه منتقل شده است. (گروه مؤلفان ۱۳۸۹، ۶۰۰)

فهرست‌های منتشر شده:

- برکت، محمد، فهرست نسخه‌های خطی بنیاد فارس‌شناسی، شیراز، بنیاد فارس‌شناسی، ۱۷۵ص. قدیمی‌ترین نسخه این فهرست کتاب الصراح من الصحاح از جمال‌الدین ابوالفضل محمد بن عمر بن خالد قرشی ورارودی (متوفی بعد از ۶۸۱) است. (برکت، ۱۳۸۴، ص ۲۳)

۱۰. کتابخانه موزه پارس

این کتابخانه دولتی بوده و دست‌نویس‌های آن به حدود ۱۰۰ نسخه می‌رسد. تعداد ۲۴ دست‌نویس این مجموعه، غیر از قرآن‌ها، در فهرست زیر معرفی شده است:

فهرست‌های منتشر شده:

- برکت، محمد، فهرست نسخه‌های خطی شش کتابخانه در شیراز، نسخه پژوهی، به کوشش ابوالفضل حافظیان بابلی، قم، مؤسسه اطلاع رسانی مرجع و خانه پژوهش قم، ج ۱، ص ۵۶-۵۹. (حافظیان، ۱۳۸۴، ص ۴۴۲).

۱۱. کتابخانه عمومی شیراز (آرامگاه حافظ)

تاریخ تأسیس این کتابخانه ۱۳۴۱ شمسی است. این کتابخانه عمومی بوده، شمار کل دست‌نویس‌های آن ۸۱ نسخه است. تمامی این دست‌نویس‌ها در سال‌های اخیر به کتابخانه ملی فارس (آیت الله دستغیب) منتقل شده است. (حافظیان، ۱۳۸۴، ص ۴۴۲)

۱۲. مجموعه نورانی وصال

این کتابخانه خصوصی بوده و شمار کل دست‌نویس‌های آن ۴۵ نسخه به زبان‌های عربی و فارسی است. بیشتر نسخه‌های این مجموعه فارسی و در باب ادبیات و شعر و موسیقی و اکثرشان مورخ سده‌های اخیر است.

فهرست‌های منتشر شده:

- دانش پژوه، محمد تقی، [فهرست] کتابخانه آقای دکتر وصال، ص ۲۹۴-۲۹۰، در: فهرست کتابخانه‌های عمومی و خصوصی شیراز، در نسخه‌های خطی، ج ۵، ص ۲۹۷-۲۰۵.

۱۳. کتابخانه مدرسه حکیم

وضعیت این کتابخانه وقفی بوده و شمار کل دست‌نویس‌های آن ۴۱ نسخه به زبان‌های فارسی و عربی است.

- برکت، محمد، نسخه‌های خطی مدرسه حکیم، در: نسخه‌های خطی شش کتابخانه در شیراز، در: نسخه پژوهی، به کوشش ابوالفضل حافظیان بابلی، قم، مؤسسه اطلاع رسانی مرجع و خانه پژوهش قم، ج ۱، ص ۴۸-۴۳.

۱۴. کتابخانه مدرسه منصوریه

این کتابخانه وقفی است و شمار کل دست‌نویس‌های آن ۳۸ نسخه و به زبان‌های فارسی و عربی است. - برکت، محمد، فهرست نسخه‌های خطی مدرسه منصوریه، در: فهرست نسخه‌های خطی شش کتابخانه در شیراز، در: نسخه پژوهی، به کوشش ابوالفضل حافظیان بابلی، قم، مؤسسه اطلاع رسانی مرجع و خانه پژوهش قم، ج ۱، ص ۵۵-۴۹.

۱۵. مجموعه محمد تقی میر (دکتر)

کتابخانه خصوصی و شمار دست‌نویس‌های آن ۲۹ نسخه به زبان‌های فارسی و عربی است. جز یک دست‌نویس نفیس قرآن، اکثریت دست‌نویس‌های این مجموعه در باب پزشکی است. سه مجموعه نیز وجود دارد که بیشتر رساله‌های آن در باب پزشکی است.

فهرست‌های منتشر شده:

- دانش پژوه، محمد تقی، کتابخانه آقای دکتر میر، ص ۲۸۴-۲۸۲ در: فهرست کتابخانه‌های عمومی و خصوصی شیراز، در: نسخه‌های خطی، ج ۵، ص ۲۹۷-۲۰۵.

۱۶. مجموعه خاندان نورالدین هاشمی حسینی

کتابخانه خصوصی و شمار کل دست‌نویس‌های آن ۲۵ نسخه به زبان‌های فارسی و عربی است. بیشتر نسخه‌های این مجموعه در باب فقه، تفسیر و عقاید و مورخ‌های سده‌های اخیر است.

فهرست‌های منتشر شده:

- دانش پژوه، محمد تقی، کتابخانه خاندان نورالدین هاشمی حسینی، ص ۲۸۹-۲۸۶ در: فهرست کتابخانه‌های عمومی و خصوصی شیراز، در: نسخه‌های خطی، ج ۵، ص ۲۹۷-۲۰۵.

۱۷. مجموعه صدرالدین محلاتی

این کتابخانه نیز خصوصی بوده و شمار کل دست‌نویس‌های آن ۱۸ نسخه به فارسی و عربی است. نسخه در باره موضوعات مختلف و بیشتر آن‌ها مورخ قرن ۱۴-۱۱ هـ ش است.

فهرست‌های منتشر شده:

- دانش پژوه، محمد تقی، کتابخانه آقای صدرالدین محلاتی، ص ۲۷۴-۲۷۱ در: فهرست کتابخانه‌های عمومی و خصوصی شیراز، در: نسخه‌های خطی، ج ۵، ص ۲۹۷-۲۰۵.

۱۸. مجموعه عینی (دکتر)

مجموعه دکتر عینی که کتابخانه‌ای خصوصی است، شمار کل دست‌نویس‌های آن ۱۶ نسخه و به زبان‌های فارسی و عربی است. از آنجا که مالک مجموعه جزّاح است، دست‌نویس‌ها نیز مربوط به پزشکی است.

فهرست‌های منتشر شده:

- دانش پژوه، محمد تقی، کتابخانه دکتر عینی، ص ۲۷۶-۲۷۵ در: فهرست کتابخانه‌های عمومی و خصوصی شیراز، در: نسخه‌های خطی، ج ۵، ص ۲۹۷-۲۰۵.

۱۹. مجموعه خاوری (دکتر)

شمار دست‌نویس‌های این کتابخانه خصوصی ۱۴ نسخه و به زبان‌های فارسی و عربی است. موضوع دست‌نویس‌ها بسیار متنوع است.

فهرست‌های منتشر شده:

- دانش پژوه، محمد تقی، کتابخانه آقای دکتر خاوری، ص ۲۶۹-۲۶۷ در: فهرست کتابخانه‌های عمومی و خصوصی شیراز، در: نسخه‌های خطی، ج ۵، ص ۲۹۷-۲۰۵.

۲۰. کتابخانه سیّد بدرالدین دستغیب

شمار دست‌نویس‌های این کتابخانه خصوصی ۱۲ نسخه است.

فهرست‌های منتشر شده:

- برکت، محمد، نسخه‌های خطی کتابخانه مرحوم حجت‌الاسلام سیّد بدرالدین دستغیب، در: نسخه پژوهی، به کوشش ابوالفضل حافظیان بابل، قم: مؤسسه اطلاع‌رسانی مرجع و خانه پژوهش قم، ج ۱، ص ۶۰-۶۱.

۲۱. مجموعه فروردین

شمار کل این دست‌نویس‌های ۷ نسخه به زبان فارسی است. دست‌نویس‌های این مجموعه خصوصی در باب ادبیات فارسی و مورخ سده‌های اخیر است.

فهرست‌های منتشر شده:

- دانش پژوه، محمد تقی، نسخه‌های آقای فروردین، ص ۲۷۸-۲۷۷، در: فهرست کتابخانه‌های عمومی و خصوصی شیراز، در: نسخه‌های خطی، ج ۵، ص ۲۹۷-۲۰۵.

۲۲. کتابخانه عبدالکریم انصاری

شمار دست‌نویس‌های این مجموعه خصوصی ۵ نسخه است.

فهرست‌های منتشر شده:

- برکت، محمد، کتابخانه حجت‌الاسلام شیخ عبدالکریم انصاری، در: فهرست نسخه‌های خطی شش کتابخانه در شیراز، در: نسخه پژوهی، به کوشش ابوالفضل حافظیان بابل، قم: مؤسسه اطلاع‌رسانی مرجع و خانه پژوهش قم، ج ۱، ص ۶۲. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۲۳. مجموعه محمد جواد واجد

شمار این کتابخانه خصوصی چهار نسخه فارسی و عربی است. دست‌نویس‌ها در باب فقه و فلسفه است. تعداد سه دست‌نویس مورخ قرن ۱۳، و یک دست‌نویس مورخ قرن ۱۰ است.

فهرست‌های منتشر شده:

- دانش پژوه، محمد تقی، نسخه‌های آقای واجد، ص ۲۸۵، در: فهرست کتابخانه‌های عمومی و خصوصی شیراز، در: نسخه‌های خطی، ج ۵، ص ۲۹۷-۲۰۵.

۲۴. مجموعه مسجد جامع عتیق

اداره این مجموعه به صورت وقفی و عمومی است. سه مجموعه این دست‌نویس در فهرست زیر توصیف شده است.

فهرست‌های منتشر شده:

- دانش پژوه، محمد تقی، کتابخانه خدای خانه مسجد جامع عتیق، ص ۲۰۸-۲۰۷، در: فهرست کتابخانه‌های عمومی و خصوصی شیراز، در: نسخه‌های خطی، ج ۵، ص ۲۹۷-۲۰۵.

۲۵. کتابخانه دانشکده ادبیات

شمار کل این دست‌نویس‌ها سه نسخه است. دست‌نویس‌ها به زبان فارسی و در باب تاریخ است. از این میان، دو دست‌نویس مورخ سده‌های حاضر و دیگری مورخ قرن دهم هجری است.

فهرست‌های منتشر شده:

دانش پژوه، محمد تقی، کتابخانه دانشکده ادبیات شیراز، ص ۲۳۰، در: نسخه‌های خطی، ج ۵، ص ۲۹۷-۲۰۵.

ظاهراً این دست‌نویس‌ها به کتابخانه آیت الله مرعشی (قم) منتقل شده و فقط فتوکپی یا فیلم آن‌ها در کتابخانه مانده است.

۲۶. مجموعه محمد خلیلی

در این مجموعه شخصی کوچک، یک دست‌نویس در باب شعر موجود است.

فهرست‌های منتشر شده:

- دانش پژوه، محمد تقی، نسخه‌های آقای حاج محمد خلیلی، ص ۲۶۶ در: فهرست کتابخانه‌های عمومی و خصوصی شیراز، در: نسخه‌های خطی، ج ۵، ص ۲۹۷-۲۰۵.

۲۷. امین الله کوثر

در این مجموعه شخصی کوچک تنها یک دست‌نویس و شماری سند موجود است.

فهرست‌های منتشر شده:

- دانش پژوه، محمد تقی، نسخه‌های آقای کوثر، ص ۲۸۰-۲۷۹ در: فهرست کتابخانه‌های عمومی و خصوصی شیراز، در: نسخه‌های خطی، ج ۵، ص ۲۹۷-۲۰۵.

۲۸. دیگر دست‌نویس‌های متفرقه

آقای منتظر صاحب (یک دست‌نویس)، آقای سیفی (دو دست‌نویس)، آقای کاظمی (یک دست‌نویس)، آقای فالی (یک دست‌نویس) و مزار روزبهان بقلی (یک دست‌نویس).

فهرست‌های منتشر شده:

- دانش پژوه، محمد تقی، چند نسخه خصوصی دیگر، ص ۲۹۶-۲۹۵ در: فهرست کتابخانه‌های عمومی و خصوصی شیراز، در: نسخه‌های خطی، ج ۵، ص ۲۹۷-۲۰۵. (گروه مؤلفان، ۱۳۸۸، ص ۵-۶۰۰)

ب - کتابخانه‌های دیگر

آباد:

مجموعه بدیع الله مرادی

کتابخانه خصوصی است و شامل دو جنگ خطی است. این جنگ‌ها حاوی خطوط عده‌ای از علما و معاریف قرن ۱۱ هجری است.

فهرست‌های منتشر شده:

- افشار، ایرج، دو جنگ خطی، ص ۴۲-۴۰ در: تازه‌ها و پاره‌های ایرانشناسی (۲۴)، در: «بخارا»، ش ۱۵، آذر و دی ۱۳۷۹ ش.

استهبان:

۱. کتابخانه حجت کشفی

این کتابخانه خصوصی بوده و شمار کل دست‌نویس‌های آن حدوداً ۲۰۰ نسخه به فارسی و عربی است. بیشتر آثار مجموعه، تألیف خاندان کشفی و آثار صاحب مجموعه که از خطاطان بنامند، است. (گروه مؤلفان، ۱۳۸۹، ص ۵۲۵)

فهرست‌های منتشر شده:

- حسینی اشکوری، صادق، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه حجت کشفی (استهبان، ایران)، قم، مجمع ذخایر اسلامی، ۲۳۲ ص + ۱۴ تصویر (معرفی میراث مخطوط)، ۱۳۸۶.

۲. کتابخانه محمد صادق پیشوائی اصطهباناتی

این مجموعه حاوی ۲۱ دست‌نویس بوده است. علاوه بر آن ۲۱ جلد کتاب چاپ سنگی نیز در آن موجود بوده. این مجموعه اکنون به آستانه حضرت معصومه وقف شده است.

فهرست‌های منتشر شده:

- حجت کشفی، جعفر: فهرست نسخه‌های خطی و [چاپ سنگی] کتابخانه شیخ محمد صادق پیشوائی اصطهباناتی، استهبان، ایران، نک: فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه حجت کشفی، قم، ۱۳۸۶، ص ۱۸۳-۱۹۶.

کازرون:

مجموعه محمد حسین صمدانی

مجموعه به صورت خصوصی اداره می‌شود و شمار دست‌نویس‌های آن شش نسخه است. هرچند شمار کل دست‌نویس‌ها مشخص نیست و رقم ذکر شده تنها نشانگر دست‌نویس‌های فهرست شده است.

فهرست‌های منتشر شده:

- افشار، ایرج، برازجان نگین کوچکی بر انگستری بزرگ، در: «آدینه»، ش ۳۵، ص ۶۰-۵۸. معرفی دست‌نویس‌ها در صفحه ۶۰ است. گروه مؤلفان، ۱۳۸۹، ص ۸-۶۲۷)

- حافظیان بابلی، ابوالفضل؛ حکیم، محمد حسین، گنجینه‌های دست‌نویس‌های اسلامی در جهرم، نک: نسخه پژوهی (تهران)، دفتر سوم، پاییز ۱۳۸۵، ص ۴۳۲.

کتابنامه

- برکت، محمد، فهرست نسخه‌های خطی بنیاد فارس شناسی، شیراز، بنیاد فارس شناسی، ۱۳۸۴. بهروزی، علی تقی، فهرست کتب خطی [کتابخانه] حضرت احمد بن موسی شاهچراغ (ع)، شیراز، چاپخانه مصطفوی، ۱۳۶۰.
- پیش‌نماز زاده، قدرت‌الله، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی ملک، جلد ۱۳، تدوین کنندگان، محمد تقی دانش پژوه و ایرج افشار، تهران، کتابخانه ملی ملک، ۱۳۸۰.
- حافظیان، ابوالفضل، نسخه پژوهی، تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، پاییز ۱۳۸۵.
- حافظیان، ابوالفضل، نسخه پژوهی، قم، مؤسسه اطلاع رسانی مرجع، ۱۳۸۳.
- حافظیان، ابوالفضل، نسخه پژوهی، تهران، انتشارات کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۴.
- متقی، حسین، فهرست‌نامه ایران: کتابشناسی فهرست‌های دستنویس‌های اسلامی در کتابخانه‌های ایران، تهران، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۰.
- درایتی، مصطفی، فهرست‌واره دستنویسته‌های ایران (دنا)، ۱۲ جلد، تهران، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۶.
- راست، نیکلا، «فهرست مأخذ زبان‌ها و لهجه‌های ایرانی»، ایرج افشار، فرهنگ ایران زمین، ج ۱، تهران، سخن، ۱۳۸۵.
- رضایی باغ‌بیدی، حسن، تاریخ زبانهای ایرانی، تهران، مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۸.
- شیرازی، محمد نصیر میرزا آقا فرصت حسینی، آثار عجم، ج ۲، تدوین کنندگان: ر. فسائی و منصور، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۷.
- کرم رضایی، پریسا، فهرست کاتبان نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران. تهران، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، ۱۳۸۹.
- کمالی سروستانی، کوروش، «شیراز»، ا. صدر حاج سید جوادی در دایرة المعارف تشیع، ج ۱۰، ص ۱۹۲-۲۰۱، تهران، شهید سعید محبی، ۱۳۸۳.
- کمالی سروستانی، کوروش، دانشنامه آثار تاریخی فارس، شیراز، مؤسسه فرهنگی و پژوهشی دانشنامه فارس، ۱۳۸۴.
- مایل هروی، نجیب، تاریخ نسخه پردازى و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطی، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۰.
- مرعشی، محمود، نسخه شناسی، پژوهش‌هایی در نسخه‌های خطی ایران و جهان، قم، صحیفه خرد، ۱۳۸۹.
- گروه مؤلفان، گنجینه‌های دست‌نویس‌های اسلامی در جهان، ج دوم، تدوین جفری راپر، ترجمه احمدرضا رحیمی ریس، تهران، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۹.